

سرنشانه: ریپین، اندرو، ۱۹۵۰ - ۲۰۱۶ م.

Rippin, Andrew

عنوان و نام پدیدآور: قرآن و سنت تفسیری اش : مقالاتی در باب تاریخ تفسیر در قرون نخست / اندرو ریپین : ترجمه و ویرایش مرتضی کریمی نیا.

مشخصات نشر: قم: انتشارات ادبیات، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۵۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۳۹۷-۴-۷-۴

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: عنوان اصلی: The Qur'an and its interpretive tradition, 2001.

عنوان دیگر: مقالاتی در باب تاریخ تفسیر در قرون نخست (مجموعه مقالات).

موضوع: تفاسیر - تاریخ و نقد

موضوع: Qur'an - Commentaries - History and criticism

موضوع: تفسیر

موضوع: Qur'an - Criticism, interpretation, etc

شناسه افزوده: کریمی نیا، مرتضی، ۱۳۵۰ - مترجم

رده بندی کنگره: BP۹۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۹

شماره کتابشناسی ملی: ۸۴۱۸۹۸۱

قرآن و سنت تفسیری اش

مقالاتی در باب تاریخ تفسیر در قرون نخست
• اندرو ریپین •

ترجمه و ویرایش
مرتضی کریمی نیا

۱۴۰۰

با همکاری مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبان های اروپایی

مترادبیات

قرآن و سنت تفسیری اش

مقالاتی در باب تاریخ تفسیر در قرون نخست

اندر وریبین

ترجمه و ویرایش
مرتضی کریمی نیا

ناشر: نشر ادبیات
با همکاری مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبان های اروپایی
نوبت و تاریخ چاپ: اول، تابستان ۱۴۰۰
شمارگان: ۶۰۰ نسخه قیمت: ۱۱۰۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۷۳۹۷-۴-۷

حق چاپ و انتشار مخصوص و محفوظ نشر ادبیات است
نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از نشر ادبیات ممنوع است.

قم، خیابان دورشهر، خیابان سمیه، پلاک ۱۵
نشر ادبیات
کدپستی: ۱۵۹۳۱ / ۳۷۱۵۸
تلفن و نمابر: ۱۲-۰۱۱-۳۷۷۳۲۰۱۱ + ۰۲۵
همراه: ۰۹۱۲۲۵۱۹۹۰۱
erad1364@gmail.com
چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب

مرکز پخش: تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، شماره ۳۳، پخش دوستان

مرکز فروش

تهران: خیابان انقلاب، ابتدای خیابان دانشگاه، کتابفروشی توس

قم: خیابان صدوقی، کوچه ۱۱، پلاک ۷۲، مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبانهای اروپایی - تلفن: ۰۲۵-۳۲۹۱۰۷۰۶

فهرست

- پیشگفتار سرویراستار (مرتضی کریمی‌نیا) / ۱
- مقدمه مؤلف، اندرو ریپین (مرتضی کریمی‌نیا) / ۵
- ۱. قرآن به‌مثابه متن ادبی: مخاطرات، دشواری‌ها و دورنمای آینده (ملیحه احسانی نیک) / ۱۷
- ۲. تحلیل ادبی قرآن، تفسیر و سیره: روش‌های جان و نُزُیرو (مرتضی کریمی‌نیا) / ۳۱
- ۳. "رح‌من" و حنیف‌ها (سیما عوض‌پور) / ۵۱
- ۴. همگام با ریچارد بل در فهم قرآن (یونس دهقانی فارسانی) / ۶۹
- ۵. بررسی نخستین متون تفسیری (مرتضی کریمی‌نیا) / ۹۱
- ۶. نکاتی روش‌شناختی درباره فصل چهارم کتاب مطالعات قرآنی (مرتضی کریمی‌نیا) / ۱۱۳
- ۷. وَحَرَامٌ عَلَى قَرْبَةٍ: درباره آیه ۹۵ سوره انبیاء (مینولعل روشن) / ۱۲۳
- ۸. شتر یا ریسمان: حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ (اعراف، ۴۰) (مرتضی کریمی‌نیا) / ۱۳۵
- ۹. لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا (نبا: ۲۴): پژوهشی در باب قاموس‌نگاری عربی (محمدرضا امین) / ۱۴۵
- ۱۰. تفسیر (لیلا هوشنگی) / ۱۵۷
- ۱۱. وضعیت فعلی مطالعات تفسیری (محمدکاظم رحمتی) / ۱۷۵
- ۱۲. تفسیر بائبل از طریق قرآن (وحید صفری) / ۱۹۵
- ۱۳. اللغات فی القرآن اثر ابن عباس (نصرت نیل‌ساز) / ۲۰۹
- ۱۴. غریب القرآن ابن عباس (نصرت نیل‌ساز) / ۲۲۵
- ۱۵. تفسیر ابن عباس و معیارهای تاریخ‌گذاری متون تفسیری اولیه (محمدرضا امین) / ۲۲۹
- ۱۶. زُهری، نَسْخَ الْقُرْآنِ وَ مُعْضِلَ مَتُونِ تَفْسِيرِي كَهْنِ (سید علی آقایی) / ۲۷۵
- ۱۷. ژانر تفسیری اسباب النزول: پژوهشی کتاب‌شناختی و اصطلاح‌شناختی (علی فاضلی) / ۳۰۵
- ۱۸. دیدگاه زرکشی و سیوطی در باب روایات اسباب نزول (مرتضی کریمی‌نیا) / ۳۳۱
- ۱۹. کارکرد اسباب النزول در تفسیر قرآن (محمدعلی طباطبایی) / ۳۴۷
- ۲۰. متون قاموس‌نگاری و قرآن (مهرداد عباسی) / ۳۸۳
- ۲۱. کتیبه‌های عربستان جنوبی و تفسیر قرآن (حامد خانی [فرهنگ مهروش]) / ۴۰۱
- نمایه‌ها / ۴۲۱

یادداشت سرویراستار

امروزه مطالعات تفسیری در کنار مطالعات قرآنی دو شاخه مهم از حوزه پژوهش‌های مربوط به تکوین دین اسلام و تحولات فرهنگی و اجتماعی سده‌های نخست اسلامی شناخته می‌شوند. محققان در حوزه مطالعات قرآنی بیشتر به شناخت خود قرآن، نزول، تدوین، کتابت، قرائت و سایر تحولات متنی آن می‌پردازند. مطالعات تفسیری یا تفسیرپژوهی از سوی دیگر، به بررسی تلاش‌های علمی معطوف به فهم متن قرآنی، روش‌ها و ابزارهای فهم این متن می‌پردازد. بنابراین تلاش برای دریافتن معنای واژه یا آیه‌ای در قرآن کریم، بیشتر عملی قرآن پژوهانه است؛ در مقابل، تلاش برای دریافت سیر تحول فهم مفسران از آن آیه را باید به حوزه تفسیرپژوهی متعلق دانست. هم از این رو، بخش زیادی از مباحث تفسیرپژوهی، معرفت درجه دوم است و در شاخه تاریخ علوم قرار می‌گیرد.

تفسیرپژوهی یا مطالعات تفسیری به معنایی که در بالا گفته شد، در میان دانشمندان اسلامی سابقه‌ای چندان طولانی ندارد. اصولاً نگاه تاریخی به مواد و منابع اسلامی، چون تاریخ متن قرآن، تاریخ تکوین تفسیر، و سیر تطور آن، نخستین بار در میان غیرمسلمانان به صورت علمی و با ابزارهای جدید علمی شکل گرفت و به تدریج محققان مسلمان آن را بر اساس معیارهای خود بازسازی و بومی‌سازی کردند.^۱ بنابراین امروزه محققان مسلمانی که با روش‌های پژوهش ادبی و تاریخی آشنایی بیشتر دارند، بسیار بیشتر از گذشته، به انجام چنین مطالعات و تحقیقاتی توجه نشان می‌دهند.

۱. برای زمینه‌های تاریخی و علل فرهنگی این امر در موضوع تاریخ قرآن نویسی در میان مسلمانان، نک. مرتضی کریمی‌نیا، «پیش و پس از تئودور نلدرکه: تاریخ قرآن نویسی در جهان اسلام»، صحیفه مبین، ش ۴۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، ص ۷-۴۲.

در مطالعات تفسیری با پرسش‌های مختلفی مواجه‌ایم: چرا قرآن یا هر کتاب محوری دیگر نیازمند تفسیر شده است؟ نخستین دغدغه‌های تفسیری متوجه کدام بخش‌های متن قرآنی شد؟ نخستین گونه‌ها و رویکردهای تفسیری به ترتیب پیدایش چه بودند؟ ابزارها و روش‌های تفسیری سه قرن نخست در تفسیر قرآن چه بود؟ در پاسخ هیچ کدام از این پرسش‌ها نمی‌توان گفت: «واضح و مبرهن است که...»، زیرا هیچ امری بدون نیاز بدان واقع نمی‌شود و هیچ واقعه‌ای بدون علت روی نمی‌دهد. در تاریخ تفسیر - و به طور کلی در تاریخ علم - نیز هیچ چیز طبیعی نیست. از این رو، جستجوی عوامل پنهان و آشکار در تحولات تاریخ علم تفسیری یکی از مهم‌ترین وظایف تفسیر پژوهی است. اینکه چیزی ثابت مانده است، همان اندازه سبب و دلیل می‌خواهد که آن چیز تغییر و تحول یافته است. در این میان اما - به گمان من - پرسشی مهم‌تر نیز در میان است: چرا این تفسیر هست، حال آنکه می‌توانست نباشد؟ و چرا این تفسیر این گونه است، حال آنکه می‌توانست نباشد؟ این پرسش اساسی تمام مطالعات موردی در تفسیر پژوهی است.

اندرو ریپین (۱۹۵۰-۲۰۱۶) یکی از محققان غربی است که بیشترین تلاش علمی خود را در زمینه تاریخ تفسیر قرآن در سده‌های نخست انجام داده است. بخشی از روش، فرضیات، و دستاوردهای علمی او را باید متأثر از استادش، جان ونزبرو (۱۹۲۸-۲۰۰۲) دانست که سرآمد تجدیدنظرطلبان (revisionists) در میان اسلام‌پژوهان غربی به شمار می‌آید. وی در سال ۱۹۵۰ در لندن متولد شد، پس از تحصیلات ابتدایی، در رشته مطالعات دینی دانشگاه تورنتو تحصیل کرد و در سال ۱۹۷۴ فارغ‌التحصیل شد. کارشناسی ارشد را در رشته مطالعات اسلامی دانشگاه مک‌گیل گذراند، و از پایان‌نامه خود در سال ۱۹۷۷ با عنوان «حرم و اصطلاحات مترادف آن در قرآن؛ تحلیلی از کاربردها و معنای آن» دفاع کرد. خلاصه‌ای از این رساله بعدها در قالب مقاله‌ای انتشار یافت که اکنون در شمار مقالات همین کتاب به فارسی ترجمه شده است. وی دکتری خود در رشته مطالعات اسلامی را نیز در سال ۱۹۸۱ از همان دانشگاه، با نگارش رساله‌ای با عنوان «متون اسباب نزول قرآنی؛ بررسی کاربرد و تحول آن در تفسیر» دریافت کرد که بخش‌هایی از این رساله نیز در قالب مقالات مختلف در همین کتاب ترجمه و انتشار یافته است. پس از آن، مدتی در مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی (SOAS)، دانشگاه لندن، پژوهش‌های خود در حوزه مطالعات قرآنی و تفسیر را ادامه داد. او سپس سالها استاد مطالعات اسلامی در دانشگاه کلگری (کانادا)، رئیس دانشگده تاریخ در این دانشگاه، و نهایتاً استاد

یادداشت سرویراستار ۳

دانشگاه ویکتوریا (کانادا) بود و پس از بازنشستگی، به عضویت علمی در مؤسسه مطالعات اسماعیلیه (لندن) در گروه مطالعات قرآنی درآمد. ریپین در پاییز ۱۳۹۵/۲۹ نوامبر ۲۰۱۶ در ویکتوریا درگذشت.

کتاب حاضر که در سال ۲۰۰۱ میلادی منتشر شده، حاصل ۲۱ مقاله از مقالات تفسیر پژوهی آندرو ریپین است، اما در لابلای آن، ناگزیر پرسش‌ها و پژوهش‌های قرآنی نیز درآمده است. فهرست کلی عناوین مقالات نشان می‌دهد که طرح مسئله‌های اساسی و متنوعی در باب خاستگاه تفسیر و عوامل فرهنگی و اجتماعی آن؛ ارتباط تفسیر با سیره و قرآن؛ کهن‌ترین متون تفسیری؛ مسئله ابن عباس در تفسیر قرآن؛ تحوّل تدریجی در پیدایش گونه‌ها، ابزارها و روش‌های تفسیری؛ فرهنگ‌ها و قاموس‌های عربی؛ دانش‌هایی چون اسباب النزول، واژه‌های دخیل، و نسخ؛ و فهم قرآن بر مبنای عهدین (بایبل) به کتاب ریپین در زمینه مطالعات تفسیری غنای خاصی بخشیده است. برخی از این مقالات پیشتر موضوع پژوهش دانشجویان در مقاطع مختلف ارشد و دکتری در دانشگاه‌های ایران قرار گرفته است. با این همه، ترجمه کامل و دقیقی از این کتاب همچنان لازم می‌نمود.

اهمیت کتاب حاضر بیش از آنکه در نتایج و دستاوردهای مؤلف آن باشد، در پرسش‌های مهم و اساسی آن نهفته است. روشن است که ما پژوهشگران ایران و اسلام، نباید در صدد ترجمه و پذیرش هر سخنی از غربیان - به اتکای غربی و تازه بودن آن - باشیم، همچنان که شرقی بودن و غربی بودن هیچ مؤلفی علی‌الاصول به تنهایی سبب ردّ دیدگاه او نمی‌شود. این کتاب به پژوهشگر عالم و آشنا به متون مهم تفسیری و قرآنی در قرون نخست، نشان می‌دهد چگونه در میان امور به ظاهر بدیهی و مبرهن، می‌توان نکته‌ها و پرسش‌های جدی در باب پیدایش متون و تحوّل دانش‌هایی چون دانش تفسیر را یافت و به درستی برتافت. از این رو، هیچ کس را نمی‌توان و نباید به تقلید از محتوای تولید شده از سوی غربیان - یا شرقیان - تشویق کرد، اما می‌توان و باید به دقیق‌اندیشیدن و درست پرسیدن واداشت، و روش صحیح پی‌جویی پرسش‌ها را به او آموخت. این همان امری است که در نظام آموزش و پژوهش ما در حوزه و دانشگاه عمدتاً غایب است، و پژوهش آکادمیک ما بدان سخت نیازمند.

ترجمه برخی از مقالات کتاب را سال‌ها پیش آغاز و برخی از آنها را در مجلات فارسی منتشر کرده بودم. از سال ۱۳۸۶ تصمیم به اتمام کل اثر گرفتم. این کار البته با کمک برخی

دوستانم که هر یک عهده‌دار برگردان مقاله‌ای شدند، سرعت بیشتری گرفت. با آنکه خبر پیشرفت ترجمه و ویرایش کتاب را چند بار با مؤلف در میان گذاشته بودم، اما این کار در زمان حیات ریپین به انجام نرسید، و او در پاییز سال ۱۳۹۵ بر اثر یک تومور مغزی در شهر ویکتوریا (کانادا) درگذشت. اشتغال من در سال‌های اخیر به موضوع نسخه‌شناسی مصاحف و برگ‌نوشته‌های قرآنی سبب تأخیر در انتشار نهایی کتاب شد، تا آنکه دوست و همکار فاضلم، سید محمدعلی طباطبایی در زمستان سال ۱۳۹۸ بخش زیادی از کارهای باقی مانده را بردوش کشید و کتاب صورت آماده‌تری به خود گرفت. در اینجا به طور ویژه از او که در ویرایش فنی و علمی اثر، از هیچ یاری مضایقه نکرد، و نیز از تک‌تک دوستان و همکارانی که در ترجمه مقالات مرا یاری رسانیدند، خانم‌ها و آقایان: سید علی آقایی (دانشگاه پادربورن)، ملیحه احسانی نیک (بنیاد دائرةالمعارف اسلامی)، محمدرضا امین (مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی)، یونس دهقانی فارسانی (کتابخانه دولتی برلین، آلمان)، محمدکاظم رحمتی (بنیاد دائرةالمعارف اسلامی)، وحید صفری (فارغ‌التحصیل فلسفه دین و کلام جدید از دانشگاه قم)، سید محمدعلی طباطبایی (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، مهرداد عباسی (دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات)، سیما عوض پور (دکتری زبان‌شناسی و پژوهشگر آزاد)، عبدالعلی فاضلی (حوزه علمیه قم)، مینو لعل‌روشن (فارغ‌التحصیل فلسفه از دانشگاه تهران و فرایبورگ)، حامد خانی [فرهنگ مهروش] (دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گرگان)، نصرت نیل‌ساز (دانشگاه تربیت مدرس)، و لیلیا هوشنگی (دانشگاه الزهرا)، صمیمانه سپاس می‌گزارم. همچنین بر خود لازم می‌دانم از آقای سعید بزرگر که در نمایه‌سازی و صفحه‌آرایی نهایی آن یاری بسیار رسانید و پیشنهادات مرا با روی گشاده پذیرا شد، و نیز از دوست عزیز اسماعیل مهدوی‌راد سپاس بگزارم که در دو سال اخیر مشوق من بر اتمام کار بود و این اثر را به نیکویی در نشر ادبیات به انتشار رسانید. آرزو دارم این مجموعه دریچه‌های تازه‌ای در امر پژوهش تاریخی بر محققان مختلف در حوزه مطالعات اسلامی به ویژه قرآن‌پژوهان و تفسیرپژوهان بگشاید.

مرتضی کریمی‌نیا

اسفند ۱۳۹۹